

Zgodovina kot ideologija

Oto Luthar

Sodobno teoretsko in metodološko razpravo v zgodovinopisju zadnjih tridesetih let lahko razdelimo, glede na idealtipno pojmovanje zgodovine¹ na tri glavne linije oz. usmeritve. Na teoretsko in metodološko razpravo znotraj *nemarksistične* znanosti in filozofije, na polemiko med njenimi predstavniki in zagovorniki marksističnega razumevanja družbenih znanosti ter na diskusijo med različnimi interpreti marksistične koncepcije zgodovine.

Takšna delitev je seveda zelo *practicistična*² toda v določenem primeru tudi nadvse koristna. Če namreč za trenutek priredimo pogled tej shematizaciji, zlahka ugotovimo, da je bila vse do osemdesetih let najslabše predstavljena tretja usmeritev. Pri tem ne bomo odkrili nič novega, če povemo, da je vzrok za takšno stanje predvsem v ideološki determiniranosti znanstvenih okolij v socialističnih sistemih ter v praviloma nekonfliktnih refleksijah, denimo, angleških zgodovinarjev marksistov (npr. E. Hobsbawma, E.P. Thompsona idr. in nekaterih francoskih *analistov* (npr. F. Fureta, J. Ozoufa, D. Richeta, A. Besançonu idr.), ki so predvsem v šestdesetih letih predstavljali širši strokovni javnosti, marksistično koncepcijo zgodovinske znanosti, še kot sprejemljivejšo razvojno opcijo zgodovinopisja v primerjavi z delno modificirano inačico nemške klasične historiografije.

Toda namen pričujočega zapisa ni neposredna argumentacija pravkar izrečene sodbe, temveč prikaz nekaterih konkretnih vidikov tretje usmeritve, kot so se kazali (in se delno ohranili vse do danes) v teoretski razpravi jugoslovanskih zgodovinarjev, katera pa nenazadnje pripelje do podobnega sklepa, tj. do spoznavanja skromnih refleksivnih zmožnosti vede (naj si bo *marksistične* ali *nemarksistične*), ki metodološka vprašanja zamenjuje z idejnim razčiščevanjem.

Pri tem obsega čas, ki ga skušamo ujeti, obdobje od konca petdesetih do začetka osemdesetih let, obravnavani predmet pa nasprotujoča si stališča Branislava Djurdjeva in Mirjane Gross oz. njuno medsebojno polemiko, ki je za prikaz skrajnih pojmovanj marksistične koncepcije zgodovinopisja še posebno prikladna.

1. Primer take delitve najdemo v Wolfgang Küttler, »Die historische Methode aus marxistisch-leninistischen Sicht«, v zborniku *Theorie der Geschichte: Historische Methode*, zvezek V, uredila Christian Meier in Jörn Rüsen, DTV, München 1988.

2. Podobno kot Agnes Heller tudi mi prevzemamo Habermasovo pojmovanje razlike med *praktično* in *pragmatično* aktivnostjo, po katerem lahko o pragmatični rabi zgodovine govorimo takrat, ko je ta uporabljena kot sredstvo za uspešno uresničevanje konkretnih družbenih ciljev ali za racionalizacijo sprotnih akcij. Če pa zgodovina služi za »prosvetljevanje«³ sodobnikov in jih kot učiteljica življenja sili v preverjanje ali spreminjanje njihovih stališč, potem, tako Habermas, govorimo o njeni izrazito *praktični* rabi. Tukaj povzeto po Agnes Heller, *Teorija istorije*, Rad, Beograd, 1984, str. 122.

Oba sta se – podobno kot slovenski zgodovinar Bogo Grafenauer, ki je pravzaprav prvi v jugoslovanskem prostoru resneje tematiziral obravnavana vprašanja – zavzemala za marksistično koncepcijo zgodovinopisja, vendar se njuni percepciji razvoja zgodovinopisja in metodoloških premikov v preučevanju zgodovine in pisanju o njej povsem razlikujeta. Njuna navidezna povezanost, ki temelji na razumevanju historičnega materializma, je dejansko točka njunega razhajanja. Zato nista nikoli našla skupnega jezika, čeprav sta oba – na zelo podoben način – povezovala svoj interes za metodološka vprašanja vede z Grafenauerjevim delom.³

»V tem grmu tiči zajec«⁴

Ta vzklik, ki smo ga uporabili za mednaslov, v marsičem izraža znanstveni temperament Branislava Djurdjeva, zaradi katerega je vse prej kot prijeten nasprotnik. Toda preden zaidemo predaleč v mentalitetne strukture, pogledjmo, kaj ga je napeljalo, da je na svojevrsten način izrazil občutek, ob katerem običajno vzkliknemo: »Eureka!« Brez dvoma kaže tak evforičen sklep v prvi vrsti na njegovo izrazito čustveno navezanost na neki raziskovalni interes; v tem primeru na njegove prispevke k razpravi o vprašanju zakonitosti razvoja človeštva ter na razmišljanja o »razvoju zgodovinopisja v zgodovinsko vedo«.

V okviru prve problematike, je vprašanje periodizacije človeške zgodovine zastavil zelo ambiciozno in za razvoj jugoslovanske historiografije zelo spodbudno. V referatu na Svetovnem kongresu zgodovinarjev (Stockholm 1960) je oporekal periodizacijskemu konceptu sovjetskih zgodovinarjev in zagovarjal stališče, da se *ni* ves svet razvijal po formuli »praskupnost – sužnjelastništvo – fevdalizem – kapitalizem – socializem«, kot so trdili oni, dasiravno je pritrdjeval stališču, da pomenijo družbeno-ekonomske formacije razrednih družb sisteme ekonomskih odnosov, ki določajo druge družbene odnose. Zaradi tega so ga v šestdesetih letih kritizirali z vseh strani. A. Berezkin in K. Kuznjecov, člana sovjetske delegacije v Stockholmu, sta mu očitala, da s tem, ko negira zakonitosti zgodovinskega razvoja, podpira »buržoazne koncepcije«, drugi – prav tako sovjetski zgodovinarji – pa so ga obtoževali trditve o zastarelosti marksizma.⁵

Domači zgodovinarji so tako njegov stockholmski nastop kot tudi njegove druge teoretske tekste obravnavali podobno, toda več kot načelnega odklanjanja, torej resnih strokovnih sogovornikov, doma ni našel. Zato je sprva polemiziral s kritiko iz Sovjetske zveze in njenim avtorjem dokazoval, da stalinistična znanost v imenu svoje teorije zgodovinskega razvoja, ki se odraža v sosledju petih družbeno-ekonomskih formacij, nespametno trdi, da je svetovni zgodovinski razvoj tudi pred nastopom novega veka potekal enakomerno, »čeprav ...«, kot pravi, »... lahko vsak otrok ugotovi, da pred nastankom svetovnih povezav in svetovnega tržišča ni

3. Avtorja sta največkrat omenjala njegovo skripto *Struktura in tehnika zgodovinske vede. Uvod v študij zgodovine*, izdala Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 1960.

4. Branislav Djurdjev, »Stupnjevi razlika historiografije u istorijsku nauku«, Radovi XX, Naučno društvo BiH, Odjelenje istorijsko-filoloških nauka, Knjiga 7, Sarajevo 1963, str. 42, (»Eto tu leži zec«).

5. Branislav Djurdjev, »Prilog pitanju zakonitosti u razvitku čovečanstva«, Pregled – časopis za društvena pitanja, XIII, št. 6, 1961.

bilo enotnega svetovnega zgodovinskega procesa.«⁶ V nadaljevanju istega teksta nato citira in analizira še vrsto drugih trditev⁷ svojih kritikov, predvsem pa ugotavlja, da je tako v teh kot tudi v »stalinistični teoriji o razvoju družbe« nasploh izredno poudarjena ideološka komponenta. »Kot ideološka transpozicija«, nadaljuje, »... se pri teh silah ta teorija vzdržuje in brani kljub upravičenim znanstvenim pripombam, ki zadevajo zgodovinski proces v celoti ...« ter sklene z mislijo, da se v tako imenovani »... tvorbi ideologov, birokratskih elementov sodobnega socializma ...« v bistvu skriva prepričanje, po katerem »... oblika oblasti, ki predstavlja obliko družbe, tvori bistvo razvoja človeštva.«⁸

Podobnim razčiščevanjem, v katerih je svoja stališča pravilom utemeljeval s citati iz Marxa, je nato predvsem v šestdesetih letih namenil več tekstov,⁹ ki pa naš zapis neposredno ne zadevajo. Drugače je z njegovimi razpravami o razvoju zgodovinpisja in sodobnih metodoloških problemih zgodovinske vede. Slednjih je tudi veliko, vendar je v njih predvsem veliko ponavljanja, popravljanja in spreminjanja že znanih tez. Na tem mestu omenjamo samo najznačilnejša, najpogostejše razgrnjena stališča, predvsem pa tista, ki ga kot radikalnega oponenta z začetka šestdesetih let postopoma uvrščajo v krog tradicionalnih zagovornikov izvirnega marksizma, za katerega je prva in edina prava metoda v zgodovinpisju metoda historičnega materializma.

»Nesmotrno« naključje je hotelo, da je svoj prvi zapis na to temo, »Esej o stopnjah v razvoju zgodovinpisja«, izdal v istem letu (1960), ko je izšlo tudi Grafenauerjevo delo *Struktura in tehnika ...* Nesmotrno zato, ker je po branju slovenskega avtorja svoje stališče začel spreminjati. Kot sam pravi, ga je Grafenauerjeva razdelitev – »glede na metodološko stran, v tri velike stopnje«¹⁰ – napeljala na premislek, (premislek(?), ki je nato z delnimi prekinitvami trajal tri desetletja).

Na začetku je videl problem le v razločevanju zgodovinpisja na genetično in sociološko, še več, dozdevalo se mu je, da podobno zadrego izraža tudi Grafenauerjeva misel (»Vzrok za ločitev sociološkega zgodovinpisja od genetičnega torej ni predmet, ki ga obravnavata, marveč način obravnave – drugačno gledanje na pomen

6. B. Djurdjev, »Prilog pitanju zakonitosti u razvitku čovečanstva«, *Pregled XIII*, št. 7-8, 1961, str. 38-39.

7. Djurdjeva sta njabolj motili trditvi, da je v času predzgodovine obstajala samo ena družbeno-ekonomska, »prvobitna skupnost« in da je bila – ta trditev je izhajala iz prve – prva razredna družba suznjelastiška ter je bil družbeni razvoj starega vzhoda enak razvoju antičnega grško-rimskega sveta ... (v »Prilog pitanju ...«, *Pregled XIII*, št. 7-8, str. 38-39).

8. *Ibid.*, str. 39.

9. Svoje stališče je nato še dodatno zaostрил. Tako na primer v članku »Stupnjevi razvitka istoriografije u istorijsku nauku« (Radovi XX, Sarajevo 1963) pravi: »... postmarksizem ni dojel, da družba predstavlja le celoto družbenih vezi in odnosov, ki izhajajo iz naravnozgodovinskega razvoja.« (Str. 41.) Po njegovem mnenju so »postmarksisti« v revoluciji videli absolutno, (mehanizem, ki rešuje vse zgodovinske probleme) in na tej podlagi razvili, podobno kot Comte, absolutno, sociološko-evolucionistično teorijo za razlago družbenih pojavov. Zato je bil prepričan, da težnje sovjetskih zgodovinarjev po preseganju stalinistične dediščine (po XX. in XXII. kongresu komunistične partije) niso sprožile občutnejših premikov v njihovem dojetanju zgodovinskega razvoja; »Razvoj človeštva so še vedno pojmovali kot menjavo družbeno-ekonomskih formacij in v njej videli zakonitost razvoja, ki ga preučuje historični materializem.« (Str. 42.) In prav tu naj bi tičal nesrečni zajec ...

10. Bogo Grafenauer, *Struktura in tehnika ...*, str. 35-36.

splošnega družbenega gospodarskega in socialnega razvoja v okviru zgodovinskega razvoja v celoti¹¹), pri čemer pa je docela jasno, da avtor citiranega, to je razločevanja zgodovinopisja na genetično in sociološko, ne problematizira (kot to vidi Djurdjev), temveč nas opozarja na vzrok ločitve (»način obravnave – drugačno gledanje«), to pa je bistvena razlika.

Kot rečeno, je bil to le začetek. Dopolnitev v »stopnjevanju« razvoja zgodovinopisja – »dokončna« inačica je natisnjena v zborniku Zur Neumarxistischen Geschichtsauffassung (Beiträge auf Historikerkongressen, Vorträge und Aufsätze), ki ga je izdala vojvodinska Akademija znanosti in umetnosti¹² – je namreč še veliko več.

Ker pa nas zanima predvsem njegova refleksija metodoloških premikov, ki to shematizacijo spremlja, predstavljamo slednjo v širši opombi¹³ in na tem mestu povzemamo samo temeljna stališča. Prvo, kar iz avtorjevega celotnega dela najbolj izstopa, je prav gotovo njegovo dosledno zagovarjanje (tudi v osemdesetih letih) izvorne marksistične koncepcije zgodovinopisja. Po njegovem mnenju mora sodobno zgodovinopisje »zgodovinsko dogajanje obravnavati docela realistično (v znanstvenem smislu), na materialistični osnovi, še posebno takrat, ko se loteva družbe-

11. *Ibid.*, str. 106-107.

12. B. Djurdjev, *Zur Neumarxistischen Geschichtsauffassung (Beiträge auf Historikerkongressen, Vorträge und Aufsätze)*, Radovi, knjiga V, Odjelenje društvenih nauka i umetnosti, Novi Sad, 1987, str. 25-26.

13. Grafični prikaz spreminjajoče se shematizacije razvoja zgodovinopisja pri Djurdjevu: avtor je vsakokratne spremembe in dopolnitve v svoji shematizaciji razvoja zgodovinopisja obširno utemeljeval. Sam po sebi je celosten prikaz te metamorfoze izjemno zanimiv, vendar bi nas v tukašnji predstavitvi preveč oddaljil od naše osnovne naloge, čeprav bi bil za pregled zgodovine zgodovinopisja oz. filozofije zgodovine v jugoslovanskem prostoru kot parcialna naloga izredno dobrodošel.

Leto 1960: v "Stupnjevi u razvitku istoriografije, Godišnjak Društva istoričara BiH, X, Sarajevo 1960.

I. LITERARNA ZGODOVINA

1. narativno-fatalistična
2. pragmatistično-humanistična

II. FILOZOFSKA ZGODOVINA

1. racionalistična
2. objektivno-idealistična
3. subjektivno-idealistična

III. SOCIOLOŠKA ZGODOVINA

1. pozitivistična
2. ekonomsko sociološka
(sem sodi tudi "marksistična historiografija" op. O. L.)

IV. DIALEKTIČNO - REALISTIČNA ZGODOVINA

Leto 1961: v "Ponovo o stupnjema istoriografije, Godišnjak. BiH, XI, Sarajevo, 1961.

I. LITERARNA ZGODOVINA

1. narativno- fatalistična
2. programatično- humanistična
3. eruditska

II. FILOZOFSKA ZGODOVINA

1. racionalistična
2. objektivno-idealistična
3. konkretno-idealistična

III. SOCIOLOŠKA ZGODOVINA

1. pozitivistična
2. kulturno-morfološka historiografija
3. ekonomsko -sociološka

IV. DIALEKTIČNO-REALISTIČNA ZGODOVINA

Leto 1963: v "Stupnjevi razvitka istoriografije u istorijsku nauku", Radovi XX, Naučno društvo BiH, Sarajevo, 1963.

A) SUBJEKTIVNA HISTORIOGRAFIJA (z nastajanjem znanstveno-realističnega pristopa).

I. LITERARNA HISTORIOGRAFIJA

1. narativno-fatalistična
2. pragmatično-humanistična

no-ekonomske plati le-tega«, obenem pa je treba, dodaja avtor, upoštevati dejstvo, da že Marx postavlja *realno zgodovino* nasproti *idealni* (vse podčrtal B. Dj.).¹⁴

Najvišja stopnja sodobnega zgodovinopisja je potemtakem »dialektično-materialistični historizem« (prvotni izraz »dialektično-materialistična historiografija«, kasneje, l. 1987, pa »zametki novomarksističnega pojmovanja zgodovine«), ki je (tako Dj.) dosegljiv le, če se sodobna interpretacija preteklega »osvobodi elementov tujih marksizmu«. ¹⁵

Očitno je torej, da s t.i. *izvornim marksizmom* Djurdjev dejansko ugovarja in odgovarja vsakomur, tudi Grafenauerju. Slednjemu celo očita, da »pripisuje Marxu samo filozofsko zgodovinsko rešitev, čeprav je Marx dokazal, da se je razvoja človeštva v znanosti potrebno lotiti historično«. Le z Marxovo teorijo je »namreč mogoče rešiti vprašanje historizma v tako imenovani genetični, točneje rečeno, evolucionistični zgodovini ...« kar pa »... ne pomeni, da je sodobna vlada-joča marksistična historiografija prevzela Marxovo teorijo v tem pogledu«. ¹⁶ Skratka, tako Grafenauerja kot vse druge neprestano opozarja na to, da v okviru sodobne marksistične historiografije prevladuje teorija, ki nasprotuje Marxovemu metodološkemu razumevanju, saj razvoj človeštva razlaga z obični sociološkimi

II. HISTORIOGRAFIJA Z ZAMETKI ZGODOVINSKE KRITIKE

1. eruditska
2. refleksivno-kritična pragmatična

III. FILOZOFSKA ZGODOVINA

1. racionalistična
2. objektivno idealistična {historiografija}
3. konkretno idealistična

B) ZGODOVINSKA VEDA V NASTAJANJU

IV. SOCIOLOŠKA ZGODOVINA

1. pozitivistična
2. kulturno - morfološka {historiografija}
3. strukturalno sociološka
4. postmarksistična

V. DIALEKTIČNO - REALISTIČNI HISTORIZEM

Leto 1987: v "Zur Neumarkistischen Geschichtsauffassung, Beiträge auf Historikerkongressen, Vorträge und Aufsätze", Radovi, knjiga V, Odjelenje društvenih nauka i umetnosti, VANU, Novi Sad, 1987.

A) TRADICIONALNA HISTORIOGRAFIJA

I. LITERARNA HISTORIOGRAFIJA

1. narativno-fatalistična
2. pragmatično- humanističen

II. ZAČETKI HISTORIČNE KRITIKE

1. eruditska
2. refleksivno-kritična { historiografija}

III. FILOZOFSKO POJMOVANJE ZGODIOVINE

1. racionalistična filozofija zgodovine, nastala na podlagi racionalističnega zgodovinopisja
2. absolutno idealistična filozofija zgodovine, močno vplivala na buržuazno zgodovinopisje

IV. PREDZANSTVENE USMERITVE V TRADICIONALNI HISTORIOGRAFIJI

1. zgodovinopisje romantikov in začetki proučevanja virov
2. predsociološka historična šola v času restavracije v Franciji

3. Nauk o idejah in vzpostavitev Rankejeve metode raziskovanja virov

B) ZGODOVINSKA VEDA V NASTAJANJU

V. SOCIOLOŠKA ZGODOVINA

1. pozitivistična
2. kulturno-morfološka
3. strukturalno-sociološka {historiografija}
4. postmarksistična

VI. ZAMETKI NOVOMARKSISTIČNEGA RAZUMEVANJA (AUFFASSUNG) ZGODOVINE

(to pojmovanje, tako Djurdjev, utira pot k dialektično-materialistično pojmovanemu evolucionizmu v zgodovinski znanosti, ki ga naj bi bilo moč zaslediti v okviru konkretnega historičnega proučevanja.

14. B. Djurdjev, »Stupnjevi razvitka ...«, *Radovi* XX, št. 7-8, 1963, str. 52.

15. *Ibid.*, str. 51.

16. *Ibid.*, str. 26-27.

zakoni razvoja. K temu dodaja, da sodobno marksistično historiografijo, se pravi tisto, ki dandanes prevladuje, lahko pojmuje mo le kot eno smer sociološke zgodovine, kot zgodovinopisje, ki je svoj absolutizirajoči sociološki pristop zasnovalo na nekaterih osnovnih principih historičnega materializma. »Dosledna marksistična historiografija ...« končuje, »... zato ne bi bila le ena izmed vrst dosedanje sociološke historiografije, ki v zgodovinopisje samo vnaša nove filozofsko-zgodovinske (ali, če je že potrebno 'obče sociološke') preglede, temveč bi pomenila novo stopnjo v razvoju historiografije v zgodovinsko znanost.«¹⁷ Njen osnovni teoretski »okvir« pa naj bi bil nekakšen *historični evolucionizem*, »... če ta izraz razumemo kot nasprotje na tak ali drugačen način izraženemu absolutizirajočemu sociološkemu evolucionizmu.«¹⁸ Rešitev je tako, po Djurdjevu, možna le v dojetju dialektičnega prepletanja naključnosti in zakonitosti, individualnega in kolektivnega oz. historizma in evolucionizma, ki se med seboj dopolnjujeta in razmejujeta.¹⁹

Na podlagi takšne optike in s podobnim načinom argumentacije avtor nato obračuna tudi z »buržoaznim zgodovinopisjem«.

Najhitreje opravi z ameriškimi avtorji. Očita jim umik v »kulturologijo« in »pomodni tehnicizem«, ²⁰ zato pa več prostora (večkrat) namenja *dinamičnemu historizmu* (podč., B. Dj.), ki ga šteje za nekakšno sodobnejšo inačico nemškega buržoaznega historizma in angleške (mimogrede), predvsem pa francoske »socialno-zgodovinske šole«. Slednji priznava »pravo znanstveno stališče«²¹, rekoč, da je prva poskušala subjektiven pristop posploševanja zamenjati z znanstvenim, objektivnim pristopom, vendar pa ji obenem (s kritiko Braudelovih stališč) očita, da v svojem dojemanju zgodovine dolgega trajanja v bistvu ohranja (sicer modificirano) teorijo faktorjev.²² Človekov odnos do narave – na katerem temelji Braudelovo pojmovanje zgodovine dolgega trajanja – *analisti* sicer uokvirjajo v pojem »zgodovina civilizacij« oz. »sistem mišljenj«, Djurdjev pa vidi v tem predvsem ostanek Comtovega pozitivizma.

Zgodovina civilizacij je po njegovem mnenju povezana tako z materialnim življenjem ljudi kot z njihovo duhovnostjo, pri čemer ta povezanost nastaja v družbi in »z družbo«²³ točneje v zgodovinsko pogojenem sistemu vezi in odnosov med ljudmi, katerih osnova pa so ekonomski odnosi, nastali na podlagi razvite organizacije dela. Zato se, o tem je Djurdjev prepričan, odpira temeljni problem ob vprašanju, kako je lahko človek tvorec lastne zgodovine, če je njegov razvoj dejansko pogojen z družbo, »ki po svojem karakterju in svojem razvoju v nekem smislu

17. *Ibid.* Glej tudi B. Djurdjev, »Marks danas«, v *Stogodišnjica Karla Marksa*, VANU, Novi Sad, 1983.

18. B. Djurdjev, »Stupnjevi razvitka ...«, str. 27.

19. *Ibid.*

20. Pod kulturologijo umešča posege na področje antropologije, medtem ko pri »modnem tehnicizmu« ni docela jasno, ali misli s tem na zametke sodobne kvantitativne metodologije ali na kaj drugega, saj govori o njem le kot o »splošnem pojavu v buržoazni historiografiji«, katerega izhodišče pripisuje saint-simonovskemu pojmovanju industrijske družbe.

21. B. Djurdjev, »Stupnjevi razvitka ...«, str. 34.

22. *Ibid.*, str. 36.

23. *Ibid.*, str. 37-38.

nastopa kot nedoločljiva, človekovi naravi tuja ... ter jo (človeško zgodovino op. pis.) s svojim pritiskom spreminja in vse bolj podružblja.«.²⁴ V tem »nasprotju« vidi osnovno dilemo tako »buržoazne historične« koncepcije kot »sodobne marksistične misli«, hkrati pa tudi vzrok za to, da je slednja »zaplavala v vode sociologizma« in zato »...ne more razumeti polnosti procesa 'očlovečenja človeka'...«.²⁵

Takšne in podobne zadrege, obenem pa dejanski razvoj vede, nas po Djurdjevu sili jo v prevzemanja materializma in dialektike. Vzrok, da tega v celoti ne storijo tudi »buržoazne zgodovinske šole«, je po njegovem mnenju v njihovih »gnoseoloških pozicijah« in ideoloških predsodkih. Pri tem tudi trdi, da velja to tudi za »razumevanje moderne francoske šole«, katere avtorji naj bi – v svojo ideološko obrambo – s pridom izkoriščali dejstvo, da se Marxova pojmovanja »danes prikazujejo v izkrivljeni obliki«.²⁶

Če torej povzamemo, vidimo, da Djurdjev priznava »sodobni francoski sociološki historiografiji« kot edinemu »spodobnemu« buržoaznemu zgodovinoписju resnično zavzemanje za napredek konkretnih metod v zgodovinski vedi ter »...širjenje interesa zgodovinarjev na področja, brez katerih zgodovinska veda ne bi bila veda o vsestranskem razvoju ljudi...«.²⁷ Obenem pa mu očita, da se »...izgublja v aplikaciji metod drugih znanosti (sociologije, antropologije..., op. p.) na zgodovino...« in tako »...izgublja izpred oči specifično historično metodo...«, zaradi česar potem »...v določeni meri izgublja karakter zgodovinske vede kot take«.²⁸ T. i. postmarksističnim avtorjem (med te uvršča tako sovjetske kot tudi jugoslovanske zgodovinarje) pa na drugi strani, očita, da se metodoloških vprašanj vede – še posebno pa vprašanj strokovne sinteze – lotevajo stihijsko in se pri tem vedejo, kot da je postmarksistična metodologija »dosegla vrhunec razvoja v znanstvenosti« oziroma vstopila v fazo »eksaktno-znanstvene historiografije«.²⁹

V nasprotju z obema usmeritvama, tj. sociološkim in postmarksističnim zgodovinoписjem, uvršča sebe med redke zagovornike »marksistične naravno-zgodovinske teorije, ki dialektično izhaja(jo) iz dialektičnega materializma« (podč. B. Dj.)³⁰ in pri tem venomer poudarja, da moramo »zakone razvoja človeštva ... iskati s pomočjo materialističnega razumevanja zgodovine; v njihovi naravno-zgodovinski določenosti«.³¹

24. *Ibid.*

25. *Ibid.*

26. *Ibid.*, str. 40.

27. B. Djurdjev, »Sinteza kao metod u istoriji«, *Radovi XXXII*, Sarajevo, 1967, str. 46-47.

28. *Ibid.*, str. 47.

29. *Ibid.*, str. 46 (v opombah 1, 2)

30. *Ibid.*, str. 11, v uvodni besedi (Zur Neumarxistische ...) pa lastno pojmovanje zgodovinoписja razlaga takole: »Moje pojmovanje (Geschichtsauffassung) zgodovine izvira iz historične misli Karla Marxa. Vendar je to moje razumevanje zgodovine. Poudarek, da gre za moje razumevanje zgodovine, pa ne pomeni revizije Marxovih osnovnih pogledov, kar mi očita jo moji oponenti, nasprotno, zelo sem se trudil najti pravi pomen v tistih delih njegovih tekstov, ki jih je zaradi lapidarnega stila treba interpretirati. Pri tem sem želel predvsem opozoriti na tista pomembna mesta v delih Marxa in Engelsa, ki so bila doslej spregledana.« (str. 14).

31. B. Djurdjev, *Razvitak čovečanstva i društva*, Novi Sad, 1980, str. 29.

S svojim krčevitim ponavljanjem takšnih in podobnih stališč je sicer odličen poznavalec turškega obdobja zgodovine jugoslovanskih narodov vse, ki so se do nedavna v jugoslovanskem prostoru ukvarjali, pa čeprav še tako površno, z metodološkimi in teoretskimi vprašanji, razdelil na dva nasprotujoča si tabora: na manjšino, ki mu je pritrjevala, in večino, ki se z njim ni strinjala ...

»*Historijska znanost*«

Med tistimi, ki zagotovo ne sodijo med njegove privrženice, je tudi Mirjana Gross, avtorica dela *Historijska znanost*.³² Rdeča nit tega dela je kot sama pravi, »poročilo o poti zgodovinske znanosti od tradicionalne 'dogodivštine' do moderne družbene znanosti«.³³

Njeno vlogo drugega *Grafenauerjevega sogovornika* bomo na tem mestu poskušali osvetliti predvsem na podlagi že omenjene polemike, ki sta jo imela z Djurdjevim (na kongresu jugoslovanskih zgodovinarjev v Novem Sadu in po njem, 3.-7. 10. 1977), še prej pa moramo njen prispevek k zgodovini zgodovinopisja in metodološkimi vprašanjem vede časovno umestiti in vsaj okvirno vsebinsko opredeliti.

Grossova se je obravnavane teme prvič resneje lotila že v prvi polovici šestdesetih let, in sicer v delu »O francuski sociološki historiografiji«.³⁴ V njem je dejavnost šole »analistov« razdelila na tri faze in opisala vsako posebej, vendar pa opis jasno izdaja njeno navdušenje nad t.i. »problemsko« in »ne avtomatsko« zgodovino. Avtorica se je, kot kaže, že v tistem času skoraj povsem strinjala z Braudelom, se pravi z njegovo shemo vzročne povezanosti socialnih pojavov povzeto po Blochu, saj je v svojem navdušenju med drugim zapisala, da so *analovski* poskusi sinteze v primerjavi s sintezami drugih zgodovinskih usmeritev najboljši del historiografije nasploh.³⁵ Zato je – ne glede na dejstvo, da je v *analovski* filozofski podstati odkrivala pozitivizem – svojim takratnim bralcem predstavila ideje novega francoskega zgodovinopisja kot »izredno osvežitev«, ki zgodovinarja preprosto prisili k razmišljanju o svoji stroki, delu in novih poteh, ki jih je, kot pravi, treba iskati. Pri tem svojo predstavitev končuje s tipično ugotovitvijo avtorja, ki se potem, ko se je razgledal po tujih metodoloških vprašanjih, zave omejenosti svojega strokovnega okolja. Na koncu predstavitve namreč tudi ugotavlja, da so jugoslovanska zgodovinska dela v mnogočem samo zbir pozitivističnega nizanja dejstev in le do neke meje modernizirana z bledim in neučinkovitim »garniranjem« z ekonomsko-socialno problematiko. Svoje pisanje sklene z mislijo, da bi iniciative iz Francije tudi našemu okolju lahko zelo koristile, še posebej če upoštevamo, da so naše družbene vede »... med seboj pregrajene z visokim zidom ter da celo organizacija znanstvenega dela znotraj posamičnih disciplin kaže nadvse skromne rezultate«.³⁶ V svojem osrednjem delu (*Historijska znanost*), v katerem se je v sedemdesetih letih lotila tako zgodovine zgodovinopisja kot bistvenih metodoloških vprašanj vede, je

32. Mirjana Gross, *Historijska znanost*, Liber, Zagreb 1980, druga izdaja.

33. M. Gross, *Historijska znanost*, str. 8.

34. M. Gross, »O francuskoj sociološkoj historiografiji«, JIČ, II, št. 4, 1963.

35. *Ibid.*, str. 68.

36. *Ibid.*, str. 71.

navedena stališča kvantitativno in kvalitativno dopolnila in pozneje v ponatisu tega dela še dodatno razširila, jugoslovansko zgodovinopisje pa je dobilo najkakovostnejši prikaz tovrstne problematike doslej. Še več, če upoštevamo samo dodatek k drugi izdaji (leta 1980), ugotovimo, da je jugoslovansko zgodovinopisje po njeni zaslugi (v svoji refleksiji premikov v sodobni teoriji zgodovinopisja) znova za trenutek šlo v korak s sočasno razpravo v svetu. Avtorica nam kot prva predstavi tako »preokretnico« znotraj francoske »strukturalne historiografije« kot tudi proces, v katerem je konec sedemdesetih let zgodovinska veda v Zahodni Nemčiji »... docela prevladala svojo izolacijo iskanja novih poti v drugih evropskih zgodovinskih vedah ter svojo apologetsko nacionalno-konservativno dogmo iz časov takoj po vojni.«³⁷ Na podlagi lucidne interpretacije razhajanj med francoskim strukturalnim zgodovinopisjem in novo nemško »zgodovino kot družbeno vedo« nas opozarja na bielefeldsko »šolo«, Hansa Ulricha Wehlerja, citira Jürgena Kocko, Jörna Rüsna, izvzema časopis *Geschichte und Gesellschaft* in ... pozabi samo na Rainharda Kosselecka. Ne pozabi pa omeniti vpliva ameriške »nove«, »družbeno-znanstvene« zgodovine, le da v tem primeru vendarle ostaja pri svojem nekoliko enostranskem prepričanju (iz prve izdaje *Historijske znanosti*), češ da ameriško novo zgodovinopisje razpada na različne visoko specializirane subdiscipline, vseeno pa svoje gledanje kasneje relativizira z omembo *komparativne zgodovine*. Slednja, tako Grossova, skuša vzpostaviti sintezo s preprostim kopičenjem »case studies«, s čimer pa ne doseže »totalne« zgodovine, kot sta si jo zamišljala Bloch in Febvre. Po našem mnenju je vzrok za to prav gotovo (tudi) v konstituiranju in vse večjem uveljavljanju narativne »šole« med ameriški zgodovinarji. Ta se hkrati s tem, ko upošteva francosko »tradicijo«, vendarle nagiba k sodobni literarni zgodovini in literarni kritiki ter skuša totalnost vzpostaviti na podlagi ponovne afirmacije *zgodbovnosti*. Toda o tem več na drugem mestu. Vrnimo se raje k *dialogu* Grossove z Djurdjevim, ki je, kot smo napovedali v uvodu, značilen za stanje zgodovinopisja pri nas; predvsem v šestdesetih in sedemdesetih letih.

Začelo se je, kot rečeno, leta 1977 na kongresu jugoslovanskih zgodovinarjev v Novem Sadu, ko je Djurdjev referat Grossove³⁸ označil (tudi) kot enega izmed rezultatov modnega govorjenja o strukturalizmu.³⁹ Priznal ji je sicer, da s svojimi stališči burka »učmalost« velikega dela našega zgodovinopisja, ki večidel ostaja v okvirih tradicionalne zgodovine, a ji v isti sapi očital nepozornost do »avtohtonega marksističnega zgodovinopisja«⁴⁰ v Jugoslaviji. Po njegovem mnenju avtorica ni upoštevala dejstva, da se v naši teoriji in metodologiji zgodovinopisja »... rojeva

37. M. Gross, *Historijska znanost*, str. 356.

38. »Metodološki problemi strukturalne zgodovine«, sledi reakcija Djurdjeva, »Povodom priručnika za istoriju istoriografije i istorijsku metodologiju«, *Prilozi*, Institut za istoriju, Sarajevo XIII/1977; isti, »Strukturalizam i 'kriza istorije'«, *Dialog* III/1977; odgovor Grossove, »Je li historija društvena ili prirodno-historijska znanost?«, *ČSP*, I/1978; Djurdjev, »Istorija ljudi ne može bit i potpuna negacija njihove prirodnosti nego ...«, Kako Mirjana Gross tumači 'moje' shvatanje istorije«, *Prilozi* 14-15/1978; in slednjic M. Gross, »Koji su zapravo osnovni problemi naše historijske znanosti«, *Prilozi* 16/1979.

39. B. Djurdjev, *Razvitak čovečanstva ...*, str. 269.

40. Avtor te formulacije je Smiljana Djumović, »U čemu je suština krize istorije«, *Politika*, št. 23006, 22.10.1977.

pojmovanje, ki določena vprašanja preučuje na podlagi izvirnega marksizma in se tako osvobaja postmarksistične shematike«. ⁴¹

A prav kmalu se je pokazalo, da je največja »pomanjkljivost« Grossove vendarle to, da je v svojem referatu zagovarjala nove znanstveno-spoznavne dosežke evropskega zgodovinarstva, Marxovo in Engelsovo pojmovanje zgodovine pa uvrstila v tradicionalno zgodovinarstvo. Predvsem pa ji je Djurdjev (z njemu lastno zavzetostjo) zameril, da jugoslovanskega zgodovinarstva ni vrednotila »... po njegovih največjih dosežkih, temveč po tistem njegovem delu, o katerem je mogoče reči, da predstavlja zgodovinarstvo mlako«. ⁴²

Toda to je bil le začetek – vrh ledene gore – spora oz. polemike med avtorjema (glej op. 36), kar pa ne pomeni, da njuni stališča ne bi mogli vsaj v osnovi uvrstiti v ustrezne teoretske, metodološke, pa tudi ideološke koncepcije.

Skratka, po našem mnenju podaja Grossova pregleden prikaz razvoja teoretske in metodološke razprave v okviru evropskega, severnoameriškega in sovjetskega zgodovinarstva, v katerem se, podobno kot Jerzy Topolski, zavzema za genetično-strukturalno razumevanje zgodovine in v katerem genetična in strukturalna razlaga tvorita celoto; (»brez proučevanja strukture ni moč zajeti razvoja, ali obratno, struktura sama, brez razvoja, je statična«, M. Gross, *Historijska znanost*).

Na drugi strani imamo v naši povojni teoriji zgodovinarstva, v stališčih Djurdjeva, opraviti z vztrajnim ponavljanjem in zagovarjanjem teze, da je nemodificirani izvorni marksizem konstitucijski element zgodovinarstva v njegovem prehodu v znanstveno vedo in zato »... uvoz novih spoznavno-znanstvenih ciljev evropske zgodovine ne more biti zdravilo za premagovanje krize zgodovine in zgodovinske zavesti pri nas, saj je prav *sociološka sivina* vzrok za *krizo zgodovine* (pod. B. Dj.)«. ⁴³ Po njegovem mnenju namreč logike zgodovine ni mogoče odkrivati s pomočjo sociologije, saj je slednja v bistvu filozofija zgodovine, in bi zato bilo nepojmljivo, »... če bi kaka abstraktna absolutno-sociološka teorija prevzela mesto konkretnega koncepta zgodovine«. ⁴⁴

Skratka, na koncu lahko znova ugotovimo, da je *druga usmeritev*, ki jo vztrajno predpisuje Djurdjev, dejansko nekakšna »naravno-zgodovinska teorija«, utemeljena z nereflektiranim ponavljanjem peščice citatov ⁴⁵ klasikov marksizma, v okviru katere njen avtor resda dosledno spodbija avtomatizem in samoumevnost menjave družbeno-ekonomskih formacij v razvoju človeštva, a pri tem ne opazi, da tudi njegov najpogosteje citirani avtor (Marx) v takih primerih govori predvsem o svoji metodi, ki jo v sodobnem jeziku prav tako lahko poimenujemo *strukturalna*. ⁴⁶ Po drugi strani prav tako vse prepogosto spregleda dejstvo, da je teorija

41. B. Djurdjev, *Razvitak čovečanstva ...*, str. 271-272.

42. *Ibid.*, str. 272.

43. *Ibid.*, str. 274.

44. *Ibid.*, str. 301.

45. Najpogosteje se sklicuje na citat iz *Einleitung zur Kritik der politischen Oekonomie*, ki ga v svoji obsodbi novosadskega referata Grossove ponovi desetič. Mišljena je Marxova izjava ob pripravi Kapitala, da ekonomskih kategorij ne bo utemeljeval na podlagi njihovega zgodovinskega zaporedja, temveč v zvezi z njihovim medsebojnim odnosom v buržoazni družbi.

46. Glej tudi M. Gross, »Je li historija društvena ili prirodno-historijska znanost?«, *ČSP*, 1/1978.

zgodovinopisja vendarle omejena na analizo objektivizacij, analizo, ki skuša predvsem odgovoriti na vprašanje, kako so zgodovine (pretekle ali sedanje) razumele sebe kot zgodovino oz. na kakšen način je takšno razumevanje zgodovine reflektiralo različne stopnje zavesti.

Teorije zgodovinopisja namreč ne moremo preprosto soočiti s historično zavestjo, temveč samo z njenimi interpretacijami saj je šele na podlagi objektivizacij, ki so rezultat kritične analize teh interpretacij, nato mogoče pojasniti teoretske postopke, načine verificiranja, notranje cilje zgodovine in nenazadnje samo filozofijo zgodovine. Vse drugo, sploh pa opravičevanje aktualnih idej, pripada zgodovini kot ideologiji in ne zgodovini kot *epistémé*.

Literatura

- Mirjana Gross, *Historijska znanost*, Liber, Zagreb 1980, druga izdaja.
- Bogo Grafenauer, *Metoda in tehnika zgodovinske vede. Uvod v študij zgodovine*, izdala Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 1960.
- Agnes Heller, *Teorija istorije*, Rad, Beograd 1984.
- Wolfgang Küttler, »Die historische Methode aus marxistisch-leninistische Sicht« v Christian Meier, Jörn Rüsen, *Theorie der Geschichte: Historische Methode*, DTV, München 1988.
- Branislav Djurdjev, »Teoretske osnove periodizacije u istoriji i periodizacija opšte istorije«, *Istorijski pregled*, letnik IV, 1958.
- Branislav Djurdjev, »Društvo i ekonomska formacija društva«, v *Pregled*, št. 11-12, letnik XII, Sarajevo 1960.
- Branislav Djurdjev, »Ponovo o stupnjevima o razvitku istoriografije«, separat iz *Godišnjaka Društva istoričara Bosne in Hercegovine*, letnik XI, 1960.
- Branislav Djurdjev, »Stupnjevi razvitka istoriografije u istorijsku nauku«, Naučno društvo SR BiH, *Radovi XX*, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga 7, Sarajevo 1963, poseben natis.
- Branislav Djurdjev, »Prilog pitanju zakonitosti u razvitku čovečanstva«, *Pregled*, št. 6 in 7-8, letnik XIII, 1961.
- Branislav Djurdjev, »Sinteza kao metod u istoriji, *Radovi XXXII*, odjelenje društvenih nauka, knjiga 11, Akad. nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo 1967, poseben natis.
- Branislav Djurdjev, »Zur Neumarxistischen Geschichtsauffassung. Beiträge auf Historikerkongresen, Vorträge und Aufsätze,« *Radovi*, Knjiga V, Odjelenje društvenih nauka i umatnosti VANU, Novi Sad 1987.
- Branislav Djurdjev, *Razvitak čovečanstva i društva*, Novi Sad 1980.